

УДК 9.4 УКР

DOI: 10.30840/2413-7065.2(75).2020.204713

СЕЙМИКИ УКРАЇНСЬКИХ ВОЄВОДСТВ НА ВИГНАННІ У СЕРЕДИНІ – ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Мирослава ВОРОБЕЙorcid.org/0000-0002-8204-0166

молодший науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті наведено аналіз актуальності студій, присвячених вивченню історії сеймиків українських воєводств на вигнанні. Йдеться про парламентські практики шляхетських корпорацій з Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств, які внаслідок козацької революції 1648 року позбулися доступу до своїх маєтків та вимушені були мігрувати в інші частини Польсько-Литовської держави. Мета роботи полягає у постановці питання для майбутніх досліджень, які стосуватимуться вигнанців з українських воєводств та їхньої парламентської діяльності в екзилі.

Одним із завдань тексту був огляд історіографії з історії парламентаризму, у якій предметом вивчення ставали різні аспекти діяльності рицарських кіл з Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств на вигнанні у хронологічних рамках від початку козацької революції 1648 року і протягом другої половини XVII ст. Зважаючи на те, що у вітчизняній історіографії ця тема майже не представлена, у роботі проаналізовано закордонний науковий доробок. Насамперед йдеться про публікації польських істориків, чий дослідницький інтерес безпосередньо стосується біженців зі східних кордонів Речі Посполитої. Окрім цього, у статті окреслено спектр дослідницьких питань, які є релевантними для вивчення з огляду на потенціал джерельного матеріалу. Серед можливих тем зазначено комплексний аналіз парламентської практики українського рицарства на вигнанні, вивчення локальних політичних еліт та спільних шляхетських зібрань українського рицарства у період вимушеної міграції. Необхідність наукових напрацювань у цьому напрямку зумовлена й тим, що у фокусі вивчення подій середини – другої половини XVII ст. серед вітчизняних істориків переважають теми, які стосуються існування Гетьманщини. Зважаючи на це, увага до аналізу діяльності шляхти-вигнанців дасть можливість ширше показати контекст протистояння за українські землі у вказаних хронологічних рамках та розширити знання про історію парламентаризму у період після виступу Богдана Хмельницького.

Ключові слова: шляхта-вигнанці; сеймик на вигнанні; сеймик; Чернігівське воєводство; Київське воєводство; Брацлавське воєводство; Річ Посполита.

UKRAINIAN VOIVODESHIP SEJMIKS IN EXILE IN THE MIDDLE AND SECOND HALF OF THE 17th CENTURY: A RESEARCH PROPOSAL

Myroslava VOROBELI

junior research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the relevance of studies devoted to the history of Ukrainian voivodeship sejmiks in exile. It concerns the parliamentary practices of noble corporations from Kyiv, Chernihiv, and Bratslav voivodeships, which, due to the Cossack revolution of 1648, lost access to their estates and were forced to migrate to other parts of the Polish-Lithuanian state. The purpose of the paper

© Воробей М.

is to pose a question for future research related to the subject of exiles from the Ukrainian voivodeships and their parliamentary activities.

One of the tasks was to review the historiography on the history of parliamentary system, whose research topic consisted in various aspects of the activity of knightly circles from Kyiv, Chernihiv, and Bratslav voivodeships in chronological frameworks from the beginning of the Cossack revolution of 1648 and throughout the second half of the 17th century. As this topic is poorly presented in domestic historiography, this work analyzes foreign academic achievements. First of all, it concerns the publications of Polish historians whose research interests are directly related to refugees from the eastern borders of the Commonwealth. Besides, the article outlines a range of research questions that are relevant to the study in regard to the potential of the source material. Possible topics include the comprehensive analysis of the parliamentary practice of the Ukrainian knighthood in exile, the exploring of local political elites, and common assemblies of Ukrainian nobility during the period of their forced migration. The necessity of the research is caused by the fact that domestic historians primarily study the events of the middle – second half of the 17th century in relation to the existence of the Hetmanate. Given this, attention to the analysis of the activities of the exiled nobility will allow a broader overall presentation of the struggle for the Ukrainian lands in the above mentioned chronological frameworks and more extensive knowledge about the history of parliamentarism in the period after Bohdan Khmelnytsky's speech.

Key words: Ukrainian nobility (exiles); sejmiks in exile; sejmiks; Chernihiv voivodeship; Kyiv voivodeship; Bratslav voivodeship, Polish-Lithuanian Commonwealth.

Вивчення історії парламентаризму на українських теренах досі залишається на маргінесах наукових зацікавлень вітчизняних дослідників. Першим комплексним виданням, у якому було висвітлено проблематику станових представницьких зібрань, стала колективна праця «Прикладом своїх предків...». Історія парламентаризму на українських землях у 1386 –1648 рр.: Польське королівство та Річ Посполита», яка вийшла друком у 2018 році.

На сторінках книги показано генезу парламентських практик від часів пізнього середньовіччя до середини XVII ст. У першому розділі Віталій Михайловський приділяє увагу виникненню представницьких шляхетських органів та долученню українського рицарства до парламентських практик спочатку Корони Польської, а пізніше – Речі Посполитої [10, с. 31–100]. Предметом дослідження у другій частині роботи авторства Олексія Вінниченка є локальні сеймики у вказаних хронологічних рамках [10,

с. 101–180]. У третьому розділі Ігор Тесленко робить ретельний аналіз участі магнатів з українських воєводств у роботі сеймів 1569–1648 років [10, с. 181–226]. Натомість в останньому розділі Петро Кулаковський зосереджує увагу на козацьких радах у контексті наслідування шляхетських традицій сеймикування [10, с. 227–296]. Попри те, що це видання є професійним та якісним дослідженням парламентаризму, до нього не включено низки важливих питань щодо вивчення особливостей сеймиків на вигнанні.

Зважаючи на це, мета статті полягає в окресленні перспектив дослідження сеймиків Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств на вигнанні у середині – другій половині XVII ст. З названої мети випливають такі завдання: по-перше, зробити загальний огляд історіографії, яка стосується проблеми вигнанців та їхніх зібрань поза межами власних воєводств; по-друге, з'ясувати основні пріоритети у дослідженнях

функціонування сеймиків українських воєводств у вказаних хронологічних рамках.

Як зазначалося вище, тема парламентаризму недостатньо розвинута в українській історіографії. До прикладу, у сусідній Польщі цей напрям опрацьований набагато краще. Як ілюстрацію можна навести видання *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej* за редакцією Роберта Колодзія та Міхала Звезжиковського [1, s. 7]. Ця книга є підсумуванням ранньомодерних студій над парламентаризмом Речі Посполитої й охоплює часові рамки від XIX століття до 2011 року включно. Вказаний бібліографічний список налічує понад дві тисячі різних одиниць: монографій, статей, публікацій джерел тощо. Утім навіть серед цього переліку є «білі плями», які стосуються особливостей регіональних шляхетських зібрань українських воєводств, вивчення локальних політичних еліт чи сеймових представництв рицарських кіл, що опинилися на вигнанні через конфлікт із козаками. Саме тому актуальним завданням для істориків є заповнення цих прогалів.

Нагадаємо, що після спалаху козацької революції у 1648 році зем'яни Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств опинилися перед складним вибором. Перед шляхтою постала дилема: лишитися лояльними до Речі Посполитої, але на невизначений час позбутися доступу до своїх маєтків, чи влитися до козацьких лав, порушивши вірність королю та вітчизні. За спостереженням В'ячеслава Липинського, цей вибір не був очевидним, особливо для дрібного рицарства, яке мало чимало спільних інтересів з козацтвом [9, с. 61–62]. З огляду на це шляхта з українських воєводств

поділилася у своїх симпатіях на два табори опонентів. Та частина осіб, які обрали шлях протистояння з козацтвом, подалася в інші воєводства Польсько-Литовської держави, де продовжила брати активну участь у її політичному житті. Наголосимо, що тимчасова втрата володінь не була тотальною обмеженню політичних прав рицарства з «українних» воєводств. Відтак навіть за межами малої батьківщини шляхетські корпорації киян, чернігівців та брацлав'ян здійснювали парламентську діяльність.

Зокрема, із конституцій сеймів та ухвал тутешніх сеймиків дізнаємося, що політичне життя вигнанців з Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств зосередилося на Волині. Однак на початку війни «виїзні» засідання шляхтичів не мали конкретного місця призначення. Перші реляційні сеймики наприкінці 1648 року, на яких мали заслухатися звіти послів, рицарству з Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств на сеймі було запропоновано відбутися у Варшаві [6, s. 92]. Цей випадок був радше нетиповим, адже протягом 1648–1661 років сеймики Чернігівського, Київського та Брацлавського воєводств відбувалися у повітових містах Волинського воєводства: Житомирі та Володимирі. Лише за сеймовою конституцією 1661 року за вимушеними біженцями було закріплено постійне місце для шляхетських зібрань. Для чернігівського та брацлавського рицарських кіл було обрано Володимир, тоді як кияни мали збиратися у Житомирі [6, s. 439, 456, 460]. Окремою розвідкою з цього питання є стаття Ярослава Столицького *Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696* [3].

Доробок історика включає й інші публікації про вихідців з українських воєводств та монографію, присвячену вивченню політичної діяльності руської, української та волинської шляхти у 1673–1683 роках [4; 5]. У своєму дослідженні Столицький звертає увагу на ставлення рицарства до політики короля Яна III Собеського, намагається показати діяльність шляхти як на локальному, так і на загальнодержавному рівні. Попри те, що автор опрацював чимало літератури та залучив широку джерельну базу, у тому числі використав деякі матеріали, які зберігаються в українських архівах, низка аспектів функціонування сеймиків не отримали повного висвітлення. Йдеться не про організацію чи проведення самих зібрань, а про внутрішні механізми впливу на рішення локальних шляхетських з'їздів. Бракує ретельного аналізу про поділи на внутрішні фракції, патронально-кліентарні зв'язки в межах досліджуваних груп та комплексне зображення місцевої політичної еліти.

Також предметом вивчення виступають вигнанці зі східних кордонів Польсько-Литовської держави у монографії польського історика Міхала Кулецького. Його дослідження під назвою *Wygnańcy ze Wschódu* розкриває низку аспектів, які стосуються біженців з Київського, Чернігівського, Брацлавського та Смоленського воєводств [2]. Найбільше уваги історик приділяє вивченню розподілу коштів для постраждалих езуїантів, які згідно з умовами Андрусівського миру мав виплатити московський цар. Його цікавить склад комісії, яка займалася розподілом коштів, сеймові дискусії довкола отриманої суми та подальших виплат вигнанцям і лише опосередковано – пристосування шляхтичів до

життя на вигнанні. Автор залучає чимало рукописних матеріалів, сеймових діаріюшів та інших джерел, які містяться в польських архівах. Варто зазначити, що поза увагою автора лишаються матеріали гродських та земських судових книг, що суттєво обмежує можливість комплексного представлення українських регіональних сеймиків на вигнанні.

Як бачимо, необхідність у подальших студіях не втрачає своєї актуальності. Отож, якими є можливі напрямки для наукових пошуків? Насамперед існує потреба у комплексному вивченні когорти вигнанців з українських воєводств. Йдеться про різні аспекти парламентських практик, серед яких – дослідження особливостей місцевих сеймиків в екзилі, сеймової репрезентації, ключових осіб, які мали важелі впливу на остаточні рішення того чи того сеймику.

Зрозуміло, що повноцінний аналіз такого масштабу неможливий без окремих напрацювань, присвячених кожній зі згаданих шляхетських корпорацій. Слід зауважити, що варіювання рівнів збитків від тривалого перебування за межами власного воєводства, відмінності у формуванні рицарських кіл, консолідації та досвіду парламентської участі шляхти напередодні війни впливали на виокремлення різних стратегій пристосування до життя на вигнанні та вирішення нагальних проблем. Наприклад, чернігівська шляхта делегувала своїм послам вимагати більшої частини коштів, ніж киянам, з виплат, які обіцяв цар. Головним аргументом на користь такого рішення мало слугувати те, що, за Андрусівським миром 1667 року, чернігівські зем'яни повністю втрачали доступ до своїх маєтків, тоді як кияни могли розраховувати на ту частину добр, які

лишилися у сфері впливу Речі Посполитої [7, с. 232].

Також існує потреба у вивченні локальних політичних еліт із застосуванням компаративістського підходу. Цікаво простежити, яких змін зазнали шляхетські корпорації на вигнанні, як це вплинуло на позицію сеймику щодо вирішення регіональних та загальнодержавних проблем, хто користувався найбільшим впливом у колі вигнанців та якою була аміція між учасниками Київського, Чернігівського та Брацлавського воеводств. Зокрема, є підстави вважати, що вигнанці консолідувалися задля досягнення результатів у вирішенні питання повернення втрачених маєтків чи отримання допомоги на період вимушеної міграції. Прикладом цього може слугувати практика спільного відбування сеймиків українськими мігрантами, польськими інструкції та ухвали сеймиків, в яких ішлося про відстоювання не лише власних інтересів, але й іншої частини вигнанців, тощо [8, с. 156–158].

Підсумовуючи сказане вище, можна зазначити, що дослідження історії Київського, Чернігівського та Брацлавського сеймиків на вигнанні та їхньої самоврядної діяльності дасть можливість не лише вписати ці сюжети у загальний контекст протистояння за українські землі у середині – другій половині XVII ст., але й показати складний період потрясінь та змін з точки зору українського шляхетського загалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kołodziej R., Zwierzykowski M. Bibliografia Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej Szlacheckiej. Wydawnictwo Poznańskie, 2012. s. 210.
2. Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzultanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach

panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego: monografia. Warszawa: DiG, 1997. 237 s.

3. Stolicki J. Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 2017. Vol. 144. Z. 3. S. 441–457.

4. Stolicki J. Wobec wolności i króla: działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683. Kraków: Towarzystwo Wyd. Historia Iagellonica, 2007. 335 s.

5. Stolicki J. Wygnańcy ukraiński po traktacie Grzymałowskiego. In K. Maksymiuk, D. Wereda, A. Zawadzki, eds. *Spółeczeństwo polskie i wojsko: studia i materiały*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2016. P. 71–82.

6. Volumina Legum (1860). Vol. 4. St. Petersburg: Printed by Jozafat Ochryzki. 501 p.

7. Архив Юго-Западной России. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века: сб. док. Киев: Типография Г. Корчак-Новицкого, 1888. Ч. 2. Т. 2. 633 с.

8. Воробей М. Результативність ініціатив чернігівського рицарського кола на вигнанні у світлі сеймових ухвал середини – другої половини XVII століття. *Українознавство*. 2020. № 1. С. 148–161.

9. Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Твори у 7 т. / за ред. Л. Р. Білас. Філадельфія; Пенсильванія: Східно-Європейський дослідницький інститут ім. В. Липинського, 1980. Т. 2. 637 с.

10. Прикладом своїх предків... Історія парламентаризму на українських землях у 1386–1648 рр.: у 2 т. / за ред. В. Михайловського. Київ: Темпора, 2018. Т. 1. 388 с.

REFERENCES

1. KOŁODZIEJ, R., ZWIERYKOWSKI, M. (2012). *Bibliography of the Parliamentary System of the Noble Polish-Lithuanian Commonwealth*. Wydawnictwo Poznańskie, p. 210. [in Pol.]

2. KULECKI, M. (1997). *Exiles from the East. Exulciators in the Commonwealth during the Last Years of Jan Kazimer's and Michal Korybut Wisniowiecki's Reigns: A Monograph*. Warsaw: DiG, 237 p. [in Pol.]
3. STOLICKI, J. (2007). The Seats of Crown Sejmiks in Exile, 1648–1696. *Zeszyty naukowi Jagellonskiego Uniwersytetu* (Scientific Notebooks of Jagiellonian University). Vol. 144 (3), pp. 441–457. [in Pol.]
4. STOLICKI, J. (2016). *Towards Freedom and the King: Political Activity of the Ruthenian, Ukrainian, and Volhynian Nobility in 1673–1683*. Krakow: Towarzystwo Wyd. Historia Jagellonica, 335 p. [in Pol.]
5. STOLICKI, J. (2017). Ukrainian Exiles after the Treaty of Perpetual Peace. In: K. MAKSYMUK, D. WEREDA, A. ZAWADZKI, eds., *Polish Society and Army: Studies and Materials*. Siedlce: University of Natural Sciences and Humanities Press, pp. 71–82. [in Pol.]
6. *Volumina Legum*. (1860). Vol. 4. St. Petersburg: Printed by Jozafat Ochryzki, 501 p. [in Pol.]
7. *Archives of Southwestern Russia. Acts for the History of the Provincial Sejmiks of the Southwestern Area in the Second Half of the 17th Century: Collected Documents*. (1888). Part 2, Vol. 2. Kyiv: G. Korchak-Novitskiy Print Shop, 633 p. [in Rus.]
8. VOROBEL, M. (2020). Effectiveness of the Initiatives of Chernihiv Nobility in Exile in the Light of Sejm Resolutions of the Middle and Second Half of the 17th Century. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1 (74), pp. 148–161. [in Ukr.]
9. LYPYNSKYI, V., BILAS, R., ed., (1980). *Participation of Nobility in the Great Ukrainian Uprising Led by Hetman Bohdan Khmelnytsky*. In 7 Vol. Vol. 2. Philadelphia: V. Lypynsky East European Research Institute, 637 p. [in Ukr.]
10. MYKHAILOVSKYI, V., ed., (2018). *Following the Example of Their Ancestors... History of Parliamentarism in the Ukrainian Lands, 1386–1648*: In 2 Vol. Vol. 1. Kyiv: Tempora, 388 p. [in Ukr.]

Існує потреба у комплексному вивченні когорти вигнанців з українських воєводств. Йдеться про різні аспекти парламентських практик, серед яких — дослідження особливостей місцевих сеймиків в екзилі, сеймової репрезентації, ключових осіб, які мали важелі впливу на остаточні рішення того чи того сеймику.

Зрозуміло, що повноцінний аналіз такого масштабу неможливий без окремих напрацювань, присвячених кожній зі згаданих шляхетських корпорацій. Слід зауважити, що варіювання рівнів збитків від тривалого перебування за межами власного воєводства, відмінності у формуванні ричарських кіл, консолідації та досвіду парламентської участі шляхти напередодні війни впливали на виокремлення різних стратегій пристосування до життя на вигнанні та вирішення нагальних проблем.